

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/206722>

Please be advised that this information was generated on 2020-12-02 and may be subject to change.

Spiegeltje, spiegeltje. Vrouwen en schoonheidsidealen

GRIETJE DRESEN

Als puber had ik onder mijn bed een stapel reclameblaadjes liggen, getiteld *Pour Vous Madame*. Je kreeg ze gratis bij de parfumerie in ons dorp. Voorop stond altijd een perfect uitgelicht gezicht van een prachtige vrouw, met glanzende huid en stralende ogen. Het was dan ook een reclameblaadje, voor make-up, dure huidcrèmes en dergelijke. Ik had geen geld om die producten te kopen, maar ik haalde en bewaarde de folders voor een ander doel. Er waren verder geen vrouwenbladen bij ons in huis, dus alleen via deze blaadjes kon ik af en toe een blik slaan op deze perfecte, stralende gezichten. Ze dienden om mijn zelfdiscipline te ondersteunen: als ik chocola en vetigheid zou laten staan, zou ik hopelijk iets meer gaan lijken op deze volmaakte vrouwen. Of in ieder geval iets minder dik zijn, en minder puistjes hebben. Ze dienden dus als spiegel, als voorbeeld: wanneer je iets meer je best doet, zou je zó kunnen worden. Of althans iets in die richting. Welke onzekere puber is niet ontevreden over haar eigen, gewone spiegelbeeld?

Natuurlijk hield mijn moeder mij voor dat het ging om wat *erin* zit, om je innerlijk. Wellicht zeggen moeders dat nog steeds tegen onzekere pubermeisjes. In de jaren zestig van de vorige eeuw was die nadruk op een mooi innerlijk ook nog schatplichtig aan de christelijke nadruk op de geest en de daarbij behorende relativering van het lichaam. Het lichaam gold als vergankelijk en bron van allerhande lusten. Via de geest kon je proberen die lusten in de goede richting te ordenen, opdat het lichaam na de dood vervolmaakt zou worden. Ook in het christelijk wereldbeeld was dus sprake van een streven naar volmaaktheid, en zelfs van vervolmaking van het lichaam; maar dit alles stond in het teken van het leven na de dood. In het huidige, aardse leven deed je er goed aan niet te veel aandacht te besteden aan uiterlijke opsmuk en je toe te leggen op een deugzaam leven. Na de dood wachtte de beloning. Het hemelse uiterlijk van Maria op plaatjes, vooral op de plaatjes die haar Onbevleete Ontvangenis verbeeldden, weerspiegelde die gekerstende variant van het klassieke *kalos kai*

agathos-ideaal:¹ Maria's zuivere schoonheid verwees naar haar *innerlijke* zuiverheid en naar haar hemelse habitat. Zoals de schoonheid van Sneeuwwitje in het sprookje geen product was van haar ijdelheid, maar de afspiegeling van haar goede hart.

Ideaalbeelden en zelfbeeld

De meeste jonge westerse vrouwen verwachten hun heil nu echter niet meer van een leven na de dood. In verband met de vraag die de redactie mij voorlegde is die 'ontkerstening' van de heilsverwachting niet onbelangrijk. Mij werd gevraagd te reflecteren op de vraag in hoeverre het huidige, alom aanwezige schoonheidsideaal bepalend is voor het zelfbeeld van vrouwen. Ook in de media en op internetfora wordt die vraag geregeld gesteld, op min of meer bezorgde toon. Ik kan de vraag niet beantwoorden vanuit sociologisch of psychologisch onderzoek, daarvoor ontbreekt mij de expertise. Ik hoop echter wel bij te dragen aan een zekere historische relativering van het probleem, en daarmee van de mogelijke bezorgdheid. Vrouwen worden inderdaad omringd door alom tegenwoordige ideaalbeelden die invloed uitoefenen op hun zelfbeeld. Maar is het ooit anders geweest? En is het voor jonge mannen anders?

Het is waar dat de ideaalbeelden die westerse vrouwen tegenwoordig omringen, voor een groot deel draaien om uiterlijke schoonheid. Niet alleen schoonheid van lijf en leden overigens, maar ook die van je badkamer, je keukeninrichting, enzovoort. Het gaat dan ook om reclamebeelden, en de daaraan gekoppelde heilsbelofte: als je dit merk koopt, zal je gelukkig worden! Ik denk echter dat de gevoeligheid voor dergelijke heilsbeloften (of onheilsdreiging, als je het aangeprezen product versmaadt) niet iets van deze tijd is. Wat veranderd is, zijn zowel de inhoud van de heilsbeloften, als de manieren waarop deze op grote schaal verspreid kunnen worden. Maar mensen zijn waarschijnlijk altijd min of meer gevoelig geweest voor de binnen hun cultuur aangereikte heilsbeloften en daarbij horende ideaalbeelden. En die ideaalbeelden zullen iets gedaan hebben met het zelfbeeld, ook in culturen met minder individuele zelfbeelden dan de onze, en minder keuzemogelijkheden tussen verschillende ideaalbeelden. Als binnen de (sub)cultuur waarin je leeft iets wordt voorgehouden als voorbeeld van volmaaktheid zal die volmaaktheid gelden als nastrevenswaardig ideaal, en dus impliciet of expliciet ook als maatstaf; meer concreet als maatstaf voor *zelfverbetering* – of dat nu in spirituele, sportieve, sociale of cosmetische zin is.

Spiegeltje, spiegeltje aan de wand

Ideaalbeelden van uiterlijke schoonheid lijken in de geschiedenis van het Westen voor vrouwen vaak belangrijker te zijn geweest dan voor mannen. Het klassieke *kalos kai agathos*-ideaal (waarin harmonieuze schoonheid verwees naar deugdzaamheid) ging weliswaar uit van *mannelijke* schoonheid en deugden, maar in de werkelijkheid van alledag lijkt de aandacht voor uiterlijk schoon juist voor vrouwen een belangrijke zorg te zijn geweest. Uit uiteenlopende bronnen, variërend van filosofische en religieuze geschriften tot stedelijke verordeningen, literaire verbeelding

en andere kunstvormen komt naar voren dat vooral vrouwen uit de adel, in steden of uit anderszins gegoede lagen van de bevolking, geneigd waren veel aandacht en geld te besteden aan hun uiterlijk. In laatmiddeleeuwse steden werden soms zelfs kledingvoorschriften uitgevaardigd om de onderlinge concurrentie (en de daarmee samenhangende vervaging van zichtbare standsverschillen) aan banden te leggen. En uit de geschriften van vrouwelijke mystici – bijvoorbeeld die van de laatmiddeleeuwse mystica Alijt Bake – komt naar voren dat de belangrijkste zonde waar vrouwen mee worstelden meestal niet de wellust of seksuele begeerte was, maar de ijdelheid.

Deze ijdelheid kon zich op verschillende manieren uitdrukken: zowel geestelijk, resulterend in hoogmoed en gebrek aan gehoorzaamheid, als meer uiterlijk, dus gericht op uiterlijk vertoon en aanzien. Alijt Bake ontwikkelt ter bestrijding van deze bij zichzelf en haar zusters onderkende hoofdzonde in meerdere van haar geschriften de metafoor van het afleggen van de wereldse kleren, om ‘naakt de naakte Christus te volgen’. Deze aan Hiëronymus ontleende ascetische beeldspraak komen we geregeld tegen in de laatmiddeleeuwse Vlaamse en Rijnlandse mystiek, maar krijgt juist voor vrouwelijke mystici en in zuster gemeenschappen extra betekenis, zo lijkt het. Bekend zijn de panelen waarop voorheen welgestelde vrouwen hun wereldse kleding letterlijk achter zich laten, om zich in habijt (of zelfs naakt en bebloed) aan de voet van het kruis te vleien. Alijt Bake werkt de metafoor nader uit door zeven ‘inwendige’ en zeven ‘uitwendige’ klederen te bespreken. Deze kleren (waarvan de inwendige beginnen met *eygen wille* en *eygen minne*) moeten steeds opnieuw worden afgelegd, om even naakt te worden als Christus aan het kruis, en uiteindelijk met hem verenigd te worden.²

Tallose bronnen uit de westerse traditie getuigen van het belang dat vrouwen hechten aan hun uiterlijk, als zij zich dat konden veroorloven wat betreft beschikbare tijd en middelen. En dat is natuurlijk ook niet zo verwonderlijk. Terwijl het in de dierenwereld vaak juist de mannetjes zijn die een vrouwtje verlokken met hun fraaie aanzien of andere fysieke voorspellers van succesvolle voortplanting, moest een vrouw in een traditionele, patrilineair geordende samenleving mannen verleiden; niet zozeer om haar te bevruchten, maar wel om een man ertoe te brengen zich aan haar te binden en de zorg voor haar en de verwekte kinderen op zich te nemen. Mensenkinderen zijn lang afhankelijk, en hun verzorging en ontwikkeling vraagt om een relatief lange opvoedingssituatie. Voor vrouwen was het niet alleen belangrijk om een goede verwekker te selecteren, maar vooral om er een te vinden die haar en de verwekte kinderen kon beschermen en helpen onderhouden, en die zich daartoe ook liet verplichten in de vorm van een huwelijksverbintenis.³ Het vinden en aan zich binden van een goede huwelijkspartner was voor veel vrouwen tot ver in de twintigste eeuw van levensbelang. Alleen de vrouwen die hun hoop stelden op de komst van het rijk Gods of op Christus als toekomstige bruidegom hoefden zich niet om hun uiterlijk te bekommeren. Of werden althans geacht dat niet te doen.

Parijs – Frankrijk (Joost de Wert, 2018)

Ideaalbeelden en heilsbeloften

Natuurlijk was de partnerkeuze van mannen niet alleen maar afhankelijk van een mooi uiterlijk, of die van vrouwen beperkt tot het scoren van een 'goede partij'. Maar talloze onderzoeken hebben laten zien dat een jong, gezond uiterlijk voor mannen belangrijk is bij de partnerkeuze. Vrouwen daarentegen waren minder gericht op uiterlijk schoon bij de selectie van een huwelijkspartner, maar waren – en zijn tot op zekere hoogte nog steeds – geneigd een man te kiezen die wat ouder, langer en/of hoger opgeleid is, of in het bezit van andere eigenschappen die adequate bescherming lijken te impliceren (een krachtig voorkomen, doortastendheid, enzovoort). Het was voor vrouwen dus belangrijker om er aantrekkelijk uit te zien dan voor mannen. En ook om er aantrekkelijk uit te *blijven* zien. Dat wil zeggen: voor je man aantrekkelijk te blijven. Tot ver in de jaren zestig was de inhoud van bladen als *Libelle* en *Margriet* dan ook voor een groot deel gewijd aan de vraag hoe je met weinig geld jezelf, je kookkunst en je huis kon perfectioneren, om aldus de harmonie in huwelijk en huisgezin te behouden.

De jaren zestig van de vorige eeuw vormden wat dit betreft een essentieel omslagpunt. Onder invloed van de groeiende welvaart (in Nederland mede dankzij de gasbel bij Slochteren), emancipatiebewegingen, de ontwikkeling van de welvaartstaat en vooral de introductie van betrouwbare anticonceptie werden de gezinnen kleiner en werden vrouwen langzaam maar zeker minder afhankelijk van het vinden en behouden van een echtgenoot die haar kon onderhouden. Dankzij de Algemene Bijstandswet die in Nederland in 1965 van kracht werd, konden vrouwen desnoods op eigen benen staan, ook als zij geen of weinig opleiding hadden genoten. En slechts enkele decennia daarna was het hoogst ongebruikelijk geworden dat vrouwen minder opleiding nodig zouden hebben omdat zij 'toch trouwden'. De tweede feministische golf die eind jaren zestig tot ontwikkeling kwam streed voor gelijke kansen, kinderopvang, en zelfbeschikking van vrouwen op het gebied van seksualiteit en voortplanting. In Nederland is die strijd min of meer voltooid, en zijn vrouwen gemiddeld genomen zelfs beter toegerust voor sociale zelfstandigheid dan veel mannen. Niet alleen wat opleidingsniveau betreft, maar vooral als het gaat om het vermogen om ook zonder huwelijkspartner een redelijk niveau van welzijn te realiseren, zowel materieel als emotioneel.

Toch lijkt de zorg van vrouwen voor hun uiterlijk niet minder geworden. Vrouwen blijven zich spiegelen aan beelden van volmaaktheid, en hebben er veel tijd en geld voor over om die ideaalbeelden zo dicht mogelijk te benaderen. Er is op dit gebied natuurlijk ook veel meer mogelijk dan vroeger, tot cosmetisch-chirurgische ingrepen aan toe. En er is vooral veel meer geld beschikbaar voor het verfraaien van het uiterlijk en de aanschaf van luxeproducten, in vrijwel alle lagen van de bevolking. Maar een belangrijke factor zal beslist ook de overdaad aan ideaalbeelden zijn. Via billboards op straat, reclame op tv en in tijdschriften, en voor jonge mensen vooral via *influencers* op sociale media, glanzen de perfecte gezichten en lijven je tegemoet – vaak ook nog gefotoshopt. Je hoeft je tegenwoordig niet meer te behelpen met een stapeltje luxe parfumeriefolders onder je bed ...

Dat bombardement aan schoonheidsidealen zal zeker iets doen met het zelfbeeld, zoals alle ideaalbeelden iets doen met het zelfbeeld van degene die erdoor wordt aangesproken. Maar wat doen die ideaalbeelden dan? Ik gebruikte de *Pour Vous Madame* om mijn dieet te ondersteunen. Anderen zullen ideaalbeelden gebruiken om er nog een tandje bij te zetten bij het bodybuilden. Of bij het studeren, of op hun werk, als het om loopbaanidealen gaat. Sommige jonge vrouwen zullen van de onhaalbare schoonheidsidealen die hen omringen wellicht onzeker worden. Anderen zullen die elementen eruit halen die zij kunnen gebruiken om zich een bepaalde *look* te geven, of bij een bepaalde groep of subcultuur te horen. Wenkbrauwen bijvoorbeeld moeten in de ene sociale subcultuur nog steeds dun en boogvormig zijn, andere vrouwen doen veel moeite om ze recht, vol en donker te krijgen. Ik betwijfel of dit veel anders is dan modes in haardracht, make-up of kleding in bijvoorbeeld de jaren vijftig. Het grote verschil is natuurlijk wel de alomtegenwoordigheid van de beelden, die voortvloeit uit de alomtegenwoordigheid van (met name digitale) beeld dragers, maar vooral ook uit de overspannen markteconomie die haar producten in steeds grotere aantallen en in steeds hoger tempo kwijt moet, daarbij geholpen door de toegenomen welvaart in het Westen. Wat mij betreft wordt die overdaad aan schoonheidsidealen pas zorgwekkend als mensen gaan geloven dat hun geluk en levensvervulling afhangen van het kopen van specifieke producten, en zij zich dus door de ingenieus geconstrueerde heilsbeloften van slimme marketeers letterlijk laten omkopen. Gelukkig zijn jonge mensen opgegroeid met die overdaad aan beelden, en hebben de meesten geleerd ze bewust te selecteren.

Een verzorgd, harmonieus uiterlijk blijkt overigens wel te helpen bij het vinden van een baan of een partner, zo blijkt uit tal van onderzoeken. Als iemand er goed en verzorgd uitziet, worden op het eerste gezicht ook zijn of haar overige kwaliteiten als werknemer of potentiële partner hoger ingeschat. Maar er zijn wat dat betreft nauwelijks verschillen meer tussen mannen en vrouwen. Integendeel: nu vrouwen goed op eigen benen kunnen staan en hun verwachtingen ten aanzien van een mannelijke partner meer zijn gaan lijken op wat mannen verwachtten, ook en juist wat uiterlijk betreft, ontkomen ook jonge mannen niet meer aan modes, schoonheidsidealen en keurende blikken – niet op de laatste plaats de blik in hun eigen spiegel, met alle onzekerheid van dien ...

Grietje Dresden (1953) is universitair docent aan de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen, met als onderzoeksfocus: morele narratieven, heilssymboliek en gender in katholieke verbeelding en westerse beeldcultuur.

Noten

- 1 *Kalos-kai-agathos* (vaak samengetrokken tot *kalokagathos*) betekent letterlijk 'mooi en goed'. In de klassieke Griekse filosofie verwijst de combinatie van beide naar een ideaal van mannelijke deugdzaamheid en kracht, gerepresenteerd door een mooi, harmonieus gevormd mannelijk lichaam.
- 2 Zie verder: 'Het vuil vlees versterven, een nieuw vlees verwerven. De tweeslachtige waardering van het lichaam in de vrouwenmystiek', in: Grietje Dresen, *Is dit mijn lichaam? Visioenen van het volmaakte lichaam in katholieke moraal en mystiek*, Nijmegen 1998.
- 3 Tot ver in de moderne tijd vielen huwelijk en huwelijkswetgeving overigens onder het canoniek recht (in katholieke gebieden), bij gebrek aan uniforme seculiere wetgeving. De lange en taaie strijd van de katholieke kerk tegen zogeheten 'clandestiene huwelijken' laat zien hoe lastig het kon zijn om een partner te houden aan zijn (of haar) huwelijksbeloften en de daaruit voortgekomen verplichtingen.